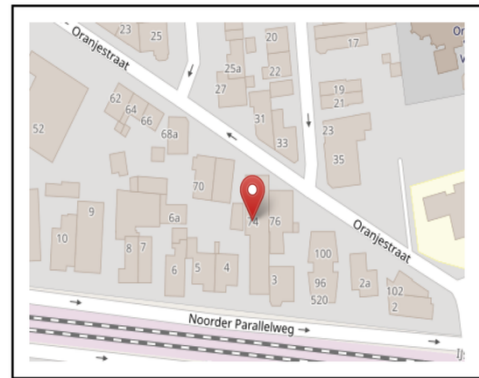

Gymzaal, voormalig
Oranjestraat 74
6881 SG Velp

Monumentgegevens

Monumentnummer 0000359
Inschrijving register 8 augustus 2019
Kadastrale aanduiding Velp F 1416

Stedenbouwkundige context

Het gebouw ligt op een perceel dat zich tegenwoordig uitstrekt van de Oranjestraat tot aan de Noorder Parallelweg, langs de in 1865 aangelegde spoorlijn. De hoofdentree ligt aan de Oranjestraat, tussen de kruising met de rond 1890 aangelegde Frederikstraat en die met die Nieuwstraat, die vóór 1885 Kromme Elleboog heette.

Oorspronkelijk droeg de Oranjestraat de naam Schuinscheweg en begon hij bij het kruispunt van de Hoofdstraat met de Ommershofselaan. Volgens Kerkkamp was de weg die in 1772 'Schuijnse Kerkwegh' werd genoemd op de Sint Mattheuskerk gericht; de toren van de 'Oude Jan' ligt namelijk precies in de as van de weg. De weg ging tot in de 19e eeuw ook wel door het leven als de 'Schuinschen weg in den enk' of kortweg De Enk ten teken van het feit dat de weg schuin door de akkers van de enk liep. In 1898, het jaar van de kroning van Wilhelmina tot koningin, is de straatnaam op verzoek van de bewoners bij Raadsbesluit gewijzigd in Oranjestraat. De eerdere naam Schuinscheweg was toen net drie jaar officieel vastgesteld door de gemeenteraad. Net als de andere, oudere bebouwing in dit gedeelte van de Oranjestraat staat het gebouw recht op het perceel en dus gedraaid t.o.v. de straat. Hierdoor ontstaat een verspringende voorgevelrooilijn die de oorspronkelijke noord-zuid parcellering van de enk goed zichtbaar maakt.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

De geheel gepleisterde voorgevel aan de Oranjestraat is een symmetrische tuitgevel met schouderstukken en hoekpilasters met verdiepte velden. De gevel is horizontaal geleed door een plintlijst en een kroonlijst met boogfries. De twee opgeklampte, teakhouten hoofdentreedeuken die vermoedelijk uit de jaren '60 dateren, bevinden zich in het midden van de ietwat gedrukte plint die is voorzien van een ingesneden blokwerk. In de midden zone van de gevel zijn drie licht getoogde meerruits vensters geplaatst. In het midden van het gebroken fronton, onder de tuit, is in een rondboogveld een tweelicht opgenomen, met een rond venster. Het zadeldak is nu bedekt met rode Muldenpannen, maar een bestek voor een verbouwing in 1919 lijkt te suggereren dat het pand oorspronkelijk voorzien was van leien. Mogelijk is later voor pannen gekozen omdat het dak voor leien toch een wat flauwe hellingshoek heeft. Het perceel wordt aan de straat begrensd door een smeedijzeren hekwerk.

De oostgevel gaat grotendeels schuil achter de belending en is blind en vlak gepleisterd, op de hoekpilaster na die de hoek is omgezet. De westgevel is ook vlak gepleisterd op de genoemde hoekpilaster na en voorzien van vier ramen. De achtergevel van de gymzaal kent een vergelijkbare opzet als de voorgevel, maar is soberder: de hoekpilasters zijn vlak en niet voorzien van verdiepte velden.

Aan de achtergevel is in 1961 een éénlaags, bakstenen volume gebouwd (Noorder Parallelweg 3a). In de westgevel hiervan zijn 5 ramen en 2 deuren opgenomen. De zuidgevel kent een sterke verticale geleding, met zes smalle stalen ramen met kathedraalglas en een borstwering, die van elkaar worden gescheiden door smalle metselwerkpenanten. Deze gevel wordt aan de bovenzijde afgesloten door een boeilijst van plaatmateriaal. De tuinafscheiding van sierbetonblokken op een gemetselde plint en het eenvoudige stalen spijlenpoortje tussen twee bakstenen kolommen zijn waarschijnlijk tegelijk met de aanbouw aangebracht.

Interieur

Het monument kent geen waardevolle interieurelementen meer op de begane grond, met uitzondering van een bescheiden beeldhouwwerk in puimsteen bij de trap die het niveauverschil tussen de gymzaal en de aanbouw overbrugt. Het dateert vermoedelijk uit de bouwtijd van de aanbouw en verbeeldt de naam daarvan: de steen toont de Ark, golven en de zon.

De voormalige gymzaal is thans voorzien van een plafond van houten delen. Bij de zijgevels zijn de delen aangebracht op holle schenkels, zodat plafond vloeiend overloopt in een koof. Deze constructie is aangebracht in 1919 in opdracht van de R.K. Werkliedenvereniging St. Joseph. Dat de zaal oorspronkelijk geen plafond had, is te zien aan de kapconstructie boven het plafond. Die bestaat uit spanten die zijn uitgevoerd als enkelvoudige hangwerken op muurstijlen. Hangwerken werden vaak toegepast bij zichtbare kappen en voor daken met een relatief geringe helling. De voordeligste hellingshoek is 2 op 3 (33°) en dit komt aardig overeen met de kaphelling van Oranjestraat 74. Tussen de gordingen die op de spanten liggen, zijn door middel van kepen pseudo-sporen aangebracht, waardoor cassetten gevormd werden waarin panelen gevat zijn. Alle constructieonderdelen zijn zorgvuldig afgewerkt met biljoenen en kapellen en de panelen zijn voorzien van een eenvoudige bies met hoekmotief. Ter plaatse van een inmiddels verwijderde daklantaarn zijn de panelen en sporen verdwenen. Op zolder bevindt zich nog een houten bank die mogelijk uit het gymnastiekverleden van de zaal dateert.

Cultuurhistorische context

Gymnastiek was al in de eerste helft van de 19e eeuw in Nederland geïntroduceerd, maar pas vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw werd lichaamsbeweging door de elite – arbeiders hadden nog geen tijd om te sporten – breed als een waardevolle tijdsbesteding beschouwd. Sporten werd gezien als gezond voor het lichaam, maar ook voor de geest omdat het bij zou dragen aan de vorming van karakter en persoonlijkheid. Het nieuwe belang dat aan lichaamsbeweging gehecht werd, leidde tot de komst van georganiseerde sportbeoefening in clubs en bonden, ook in Rheden.

Op 5 februari 1884 deed de Arnhemse Courant verslag van de succesvolle eerste ‘uitvoering’ in een vrolijk versierde ‘Orthopaedische Gymnastiek-inrichting’, het huidige Oranjestraat 74. Het gebouw was destijds het eerste gymnastieklokaal binnen de gemeente Rheden en recent gereed gekomen. De ontwerper van het gebouw is vooralsnog onbekend. De opdrachtgevers waren Evert Minkman (1848-1912) en Eduard Hendrik van der Hell († 1933) die het perceel waarop de gymzaal zou verrijzen al in 1880 aankochten. Als directeurs van de Arnhemse gymnastiekvereniging Olympia hadden beide al de nodige ervaring met gymnastiek, en met feestelijke demonstraties van gymnastiekoefeningen onder begeleiding van muziek.

Minkman en Van der Hell waren belangrijke pleitbezorgers voor de sport. Zo had de eerstgenoemde een gymzaal in de tuin achter zijn huis Roermondsplein 31 in Arnhem, waar hij pedagogische en orthopedische gymnastiek, dansen en schermen onderwees. Bovendien

was hij een wegbereider voor de bewegingstherapie in Nederland als één van de oprichters van het Genootschap ter beoefening van de Heilgymnastiek in 1889, een voorloper van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie. En als directeur van het Arnhemse Zander Instituut, één van de meer dan 100 instituten wereldwijd die door de Zweed Gustav Zander uitvonden fitnessapparaten aan de man brachten.

E.H. Van der Hell was gymnastiekonderwijzer bij de in 1886 opgerichte, Velpse gymnastiekvereniging Paul Kruger, de eerste vaste gebruiker van Oranjestraat 74. Deze vereniging behoorde samen met de in hetzelfde jaar opgerichte Dierense kegelclub tot de eerste sportclubs in de gemeente Rheden. In 1908 werd Van der Hell, toen ruim 25 jaar werkzaam als gymnastiekleraar in Arnhem en Velp en woonachtig aan de Zuiderparallelweg in die laatste plaats, directeur van de nieuwe Velpse gymnastiekvereniging Sparta. Bij de mobilisatie in 1914 deed de Minister van Oorlog een beroep op Van der Hell om ongeoeffende militairen op te leiden en te trainen. Minkman was toen al overleden en Van der Hell was de enig overgebleven eigenaar van de gymzaal aan de Oranjestraat.

Van der Hell was naast sportief kennelijk ook katholiek. Zijn naam komt voor in de stichtingsakte van het huidige KAB-Posttheater in Arnhem, dat in 1895-'96 voor de Rooms-Katholieke Werkliedenvereniging Sint Joseph werd gebouwd. In 1919 verwierf deze vereniging tevens Oranjestraat 74, en in juli van dat jaar vroeg de secretaris J.A. Berkhout vergunning aan om het gebouw te veranderen. Het lijkt erop dat Berkhout ook de ontwerper van de verbouwing was, want de blauwdrukken zijn door hem gesignd. Op hoofdlijnen betrof de verbouwing het aanbrengen van een daklantaarn, van een plafond met legzaam en twee gietijzeren ventilatioorosters, het verbreden van de insteekverdieping (balustrade) aan de achterzijde van de zaal zodat hier een afgescheiden ruimte op de verdieping gecreëerd kon worden, en aanpassingen aan de voorgevel. De deuromlijsting werd verwijderd, net als de pilaster tussen de ramen in de topgevel, boven de entree werd een extra raam aangebracht, er kwam een naambord op de gevel, en in het ronde raam in de top kwam een raam waarin een eternietplaat werd gezet. Half oktober werd het gebouw al in gebruik genomen. Het droeg vanaf toen de naam St. Joseph. In de zaal werd gedanst, vergaderd, gerepeteerd voor muziek- en toneeloptredens, gefeest, gezongen en muziek gemaakt, en er werden cursussen gegevens en films vertoond. Het gebouw speelde een belangrijke rol in de Velpse katholieke samenleving.

In de oorlog echter, verplichtte de bezetter de bevolking vakbondswerk binnen het Nederlands Arbeidsfront uit te voeren. De leden van de werklidenvereniging zagen aansluiting bij deze nationaalsocialistische vakcentrale niet zitten en zegden hun lidmaatschap massaal op. De vereniging hield daardoor op te bestaan en het gebouw werd in 1943 verkocht aan banketbakker Johan Carel Kuiper, die het voor opslag gebruikte. Kuiper kocht een jaar later ook het perceel achter Oranjestraat 74, aan de Noorder Parallelweg. In 1951 kocht grossier Pieter Janse uit Driebergen het gebouw 'Sint Joseph' en het perceel daarachter aan voor de Vrije Evangelische Gemeente in Velp, die het gebouw in 1952 overnam. Oranjestraat 74, dat ook in zijn begindagen wel eens voor kerkdiensten werd ingezet, werd een kerk. De leden van de kerkgemeente staken de handen uit de mouwen en richtten het gebouw zelf in, maar bouwkundig lijkt er weinig veranderd te zijn. Dat was anders in 1961. De kerkgemeente besloot achter de kerk een jeugdgebouw op te richten en kreeg daarvoor financiële steun van de gemeente Rheden. De architect van de uitbreiding is onbekend, maar aannemer Van der Woude klaarde de klus samen met de kerkleden. In 1962 werd het verenigingsgebouw De Ark geopend. Twee jaar later werd alweer vergunning verleend voor een – vooral interne – verbouwing van de kerkzaal. In de westgevel kwamen er vier ramen bij en de daklantaarn die was aangebracht door St. Joseph verdween weer. In bouwkundig opzicht wijzigde er hierna weinig meer aan het gebouw tot het in gebouw in 2018 te koop kwam vanwege vergrijzing en krimp van de kerkgemeenschap. Vanaf september 2019 doet het gebouw dienst als galerie voor hedendaagse kunst.

Waardering

Oranjestraat 74 is van cultuurhistorisch belang als allereerste gymnastieklokaal in de gemeente Rheden. Vanwege deze functie en de rol die de opdrachtgevers voor de bouw gespeeld hebben bij de waardering en aandacht voor sport in Nederland, kan het gebouw gezien worden als beeldmerk van de start van een ontwikkeling die leidde tot de moderne fysiotherapie, sportscholen en het sportverenigingsleven in de gemeente Rheden. Als zetel van de R.K. Werkliedenvereniging Sint Joseph en later van de Vrije Evangelische Gemeente in Velp heeft het gebouw bovendien een belangrijke rol gespeeld in het maatschappelijke leven in Velp.

Het gebouw is veranderd, maar herkenbaar in hoofdopzet en beeldbepalend aan de Oranjestraat. Architectuurhistorisch zijn met name de voorgevel en het bovenstuk van de achtergevel van belang. De waarde van de bijzondere en gave kapconstructie boven het plafond, met cassetten en een verzorgde afwerking, is hoog. Stedenbouwkundig is interessant dat het gebouw door zijn rechte plaatsing op het perceel, waardoor een driehoekig, door een smeedijzeren hek omgeving voorterrein ontstaat, het verhaal van de Schuinscheweg zichtbaar maakt, die de noord-zuid verkavelde Velpse enk diagonaal doorsneed.

Oranjestraat 74 voldoet derhalve aan de eerste twee (basis)criteria voor plaatsing als gemeentelijk monument, en de criteria 3b, 4b, 4d, 5b en 5c. De monumentale waarde van de voormalige gymzaal wordt derhalve als hoog beoordeeld. Aan de straatgevel van De Ark in combinatie met de tuinafscheiding met poort, en aan het beeldhouwwerk in puimsteen, kan een positieve monumentwaarde worden toegekend.

